

Goranka Šutalo

PRAVOSLAVNI KRŠĆANI KAO (KONFESIONALNI) DRUGI U KANIŽLIČEVOJ CRKVENOPOVIJESNOJ I TEOLOŠKOJ RASPRAVI KAMEN PRAVI SMUTNJE VELIKE (OSIJEK, 1780)

Goranka Šutalo, prof., Filozofski fakultet, gsutalo@ffzg.hr, Zagreb

izvorni znanstveni članak

UDK 821.163.42.09 Kanižlić, A.-97

rukopis primljen: 3. 10. 2016.; prihvaćen za tisak: 15. 12. 2016.

Uz primjenu imagološke analitičke metode, a na temelju Kanižličeva kontroverzističkog djela Kamen pravi smutnje velike (Osijek, 1780), rad se bavi fenomenom konstituiranja konfesionalnog (katoličkog) identiteta i (pravoslavnog) alteriteta kao središnjeg dijela problematike. S obzirom na to da je u imagološkoj analizi vrlo važan društveno-povijesni kontekst rad se, osim na književnopovijesnim, zasniva i na kulturnopovijesnim spoznajama. Konfesionalna se drugost stoga nastoji jasnije definirati analizom suodnosna autopredodžbi i heteropredodžbi na relaciji katolici – pravoslavci u 18. stoljeću, ponajprije na području Slavonije. Na temelju takve analize glavna je svrha rada otkriti kako se oblikuje vjerski identitet, odnosno kroz suodnos autopredodžbi i heteropredodžbi „(re) konstruirati” bipolarnost identitet vs. alteritet. Alteritet (drugost) poima se dakle kao konstitutivni i komplementarni pojam u odnosu na pojam identitet i ujedno se definira svojom suprotnošću i inferiornošću u odnosu na identitet. (Hall 2006: 357–374) Specifičnost istraživačkog predmeta u ovome su radu identitetske razlike – dva konfesionalna identiteta (katolički i pravoslavni) na istom političkom prostoru (Habsburške Monarhije). U radu se, također, nastoji obrazložiti zašto su pravoslavni Grci vrednovani izrazito negativno (kao glavni krivci za crkveni raskol), a pravoslavni Slaveni (atribuirani kao braća) dominantno pozitivno.

Ključne riječi: *imagološka analitička metoda; konfesionalni (katolički) identitet i (pravoslavni) alteritet; Antun Kanižlić; hrvatska kontroverzistika u 18. stoljeću; pravoslavni kršćani (Grci i Slaveni)*

1. Antun Kanižlić kao kontroverzistički pisac u djelu *Kamen pravi smutnje velike* (1780)

O Kanižličevu *Kamenu*¹ pisali su uglavnom književni povjesničari i jezikoslovci (Scherzer, Tomić, Prohaska, Fancev, Matić, Georgijević, Peić, Vončina i dr.), ponešto crkveni povjesničar i Kanižličev biograf Miroslav Vanino, potom teolozi (Miljenko i Predrag Belić)² i recentno povjesničari (Korade, Pernjak),³ no sustavnija i iscrpnija analiza ovog teksta, kao istaknutog primjera hrvatske isusovačke osamnaestostoljetne kontroverzistike na narodnome jeziku, ipak mi nije poznata.⁴ Odgovor na pitanje zašto se književna povijest tek djelomično i uglavnom usputno doticala *Kamena* možda se može pronaći i u autorovu žanrovskom odabiru, opsežnoj crkvenopovijesnoj i teološkoj raspravi koja je, kao takva, mogla tek uvjetno biti predmet istraživačkoga interesa književnih povjesničara, usmjerenih ponajprije na Kanižličevu religioznu liriku i *Svetu Rožaliju* na temelju kojih se ovog Požežanina obično atribuirao kao zakašnjelog predstavnika slavonskoga književnog baroka. (Kravar 1993: 127) Nešto je podrobnije Kanižličev *Kamen* analizirala Divna Zečević koja u tome djelu uočava pučke elemente. Autorica naime vjerskim polemikama pristupa kulturno-antropološki i nastoji ih čitati kao štivo koje je na pučki književni način polemično, ali i poučno-zabavno. (Zečević 1997: 200) Iako se u Kanižličevu tekstu zaista mogu uočiti i tzv. pučki elementi (u *Kamenu* autor često apostrofira i *maloumne*), kako napominje D. Zečević, smatram da je ovo djelo znanstvene proze ipak nužno tumačiti u kontekstu djela hrvatske (isusovačke) kontroverzistike koja je dominantno pisana na latinskom i stoga upućena obrazovanim recipijentima. Pritom je, dakako, važno uzeti u obzir i povijesni kontekst, odnosno specifične osamnaestostoljetne okolnosti u okviru kojih kontroverzistička djela nastaju. Kanižličev je *Kamen*, kao izrazito opsežno i ponajprije znanstveno (teološko) polemičko djelo, upravo najbliži radovima takve vrste. To, uostalom, pokazuje i srodnost Kanižličeva teksta s latinskim djelom *Brevis notitio schismatis graeci et controversiarum orientalium in quaestiones didacticas, chronologico-historicas et dogmaticas digesta* (Zagreb, 1764) isusovca Ivana Šimunića, kako je to uočio Scherzer. (Scherzer 1895: 211)

Kontroverzistička je teologija naime svoju posebnu katedru dobila u 17. stoljeću, a glavni poticaj dolazi od Kongregacije za širenje vjere 1622. godine. (Vanino 1969: 212) U sjevernoj je Hrvatskoj na Isusovačkoj akademiji u Zagrebu otvoren teološki studij spekulativne teologije i kontroverzistike („polemičke teologije”, *ibid.*) u školskoj godini 1746/1747. Kontroverzistika se u 18. stoljeću odnosi ponajprije na pravoslavne kršćane (tek neznatno na protestante), a njezini glavni predstavnici bili su isusovci i franjevci.⁵

¹ Svi citati u radu preuzeti su i transkribirani iz Kanižličeva izvornika koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rijetkosti pod signaturom RIIE-80-1.

² Vidi M. Belić 1977: 299–332, P. Belić 1992: 158–168.

³ Vidi Korade, Pernjak 2015: 40–56.

⁴ Predrag Belić navodi kako je o. Mijo Škvorc izrađivao disertaciju na temu Kanižličeva *Kamena* i pod vodstvom profesora crkvene povijesti Miroslava Vanina. Taj rad, navodi Belić, ipak nije pronađen među Škvorčevom ostavštinom. (Belić 1992: 164)

⁵ Uz Kanižlića, *isusovci kontroverzisti* su još Juraj Mulih, Franjo Ksaver Pejačević, Anton Werntle i Ivan Krstitelj Šimunić. Pejačević, Werntle i Šimunić su, za razliku od Muliha i Kanižlića, pisali na latinskom. *Neisusovci*

Dominacija teološke kontroverzije s pravoslavljem baš u 18. stoljeću posljedica je srpsko-pravoslavnih migracija na područja Habsburške Monarhije. Autori takvih djela pisali su stoga „za etničko-vjerski pomiješana područja: Slavoniju, Vojnu krajinu ili mletačku Dalmaciju”. (Turčinović 1973: 3)

Antun Kanižlić⁶ je, uz Jurja Muliha, zasigurno najznačajniji predstavnik hrvatske osamnaestostoljetne isusovačke kontroverzističke teologije (na narodnome jeziku). Uz subrata Muliha veže ga i studij filozofije i teologije na istaknutim isusovačkim sveučilištima u Grazu i Trnavi koja su u 18. stoljeću okupljala studente uglavnom iz kontinentalnih dijelova Hrvatske. (Ladić 1992: 245) Sveučilište u Trnavi bilo je stoga nezaoobilazan i važan faktor koji je utjecao i na književno-teološki rad hrvatskih isusovaca u 17. (Juraj Habdelić) i u 18. stoljeću. Ti su utjecaji od ključne važnosti za djela osamnaestostoljetne isusovačke kontroverzistike, usmjerene prema pravoslavlim kršćanima. I Požega je u 18. stoljeću, zahvaljujući nastojanjima zagrebačkoga biskupa Franje Thauszya (1751–1769), bila važno obrazovno i kulturno središte, a osobito nakon otvaranja sjemeništa za odgoj isusovaca koje je djelovalo sve do 1776. godine. (Potrebica 2001: 145) Jedan od istaknutijih požeških profesora bio je i Antun Kanižlić koji je od 1752. stalno boravio u rodnom gradu gdje se vjerojatno i susreo s pučkim misionarom Jurjem Mulihom, koji je u Požegu stigao 1753. u pratnji biskupa Thauszya. (ibid.: 146)

Kanižličev *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja Crkve Istočne od Zapadne* (Osijek, 1780) tiskan je tri godine nakon piščeve smrti, uz financijsku potporu Ugarske komore i zahvaljujući trudu Jurja (Đure) Barjaktarija, ravnatelja požeške gimnazije koji je djelo pripremio za tisak i izdao. (Matić 1945: 59) Budući da se iz Kanižličeve oporuke, pisane devet dana prije smrti, doznaje kako djelo nije bilo dovršeno, postoji mogućnost da je posljednjih nekoliko stranica *Kamena* napisao priređivač Juraj (Đuro) Barjaktari (Belić 1977: 313; Korade 2007: 552), isusovac i pučki prosvjetitelj, također školovan u Trnavi. (Vanino 1934: 91) Knjiga ima 908 stranica, podijeljena je na jedanaest dijelova u kojima autor prati događaje kronološki te podrobno iznosi problematiku i tijek crkvenoga raskola – od carigradskog patrijarha Focija u 9. stoljeću (tzv. *Focijeve*

kontroverzisti su Krsto Pejkić, Antun Bačić, Stjepan Vilov, Matija Kružić, Ivan Krstitelj Cortivo, Ivan K. Damiani, Emerik Pavić, Stanislav Latković, Ivan Dominik Stratik. (Fuček 2003: 365–377) Franjevci Bačić, Vilov i Pavić pisali su kontroverzijske katekizme na (narodnom) hrvatskom jeziku, a Bugarin Krsto Pejkić autor je prve kontroverzije s pravoslavljem *Zrcalo istine med Crkve Istočne i Zapadne* (Venecija, 1716) tiskane hrvatskim jezikom i napisane bosančicom.

⁶ Antun Kanižlić (Požega, 20. studenoga 1699. – Požega, 24. kolovoza 1777.) pohađao je u rodnome gradu prva četiri razreda gimnazije, a peti i šesti (humaniora) završio je u Zagrebu. U novicijat isusovačkoga reda u Beču stupio je 1714., a nakon toga 1716. i 1717. ponavlja višu gimnaziju (humaniora) u Leobenu u Štajerskoj. Od 1718. do 1721. u Grazu sluša filozofiju. Nakon toga je pet godina radio kao nastavnik u Varaždinu i Zagrebu. Od 1725. do 1726. sluša teologiju, najprije u Grazu, a potom od 1726. do 1729. u Trnavi. Godine 1730. i 1731. radio je kao kateheta u Pečuhu. Od 1731. do 1733. u Zagrebu je kateheta u crkvi i vrši službu propovjednika. Od 1733. do 1736. kateheta, propovjednik i ravnatelj gimnazije u Požegi, potom u Osijeku (1737–1739), ponovno u Zagrebu (1739–1740), Petrovaradinu (1740–1743), Požegi (1743–1745), Pečuhu (1745–1747), Požegi (1747–1748) i Varaždinu (1748–1752). Od 1752. stalno boravi u Požegi gdje je bio predsjednik konzistorija zagrebačke biskupije, imenovan od Franje Thauszya. Ovu službu vršio je sve do ukinuća isusovačkoga reda 1773. (Vanino 1934: 88)

shizme) pa sve do stanja crkve nakon Sabora u Firenzi (1439). U ambicioznom pothvatu pisanja znanstvenoga djela štokavskom prozom (narodnim jezikom) Kanižličić uzor nalazi u Dubrovčaninu Ignjatu Đurđeviću kojeg u svome djelu izričito spominje.⁷ *Kamen* je ponajprije napisan kao autorov odgovor na historijsko-dogmatsko djelo o crkvenome raskolu grčkoga episkopa Ilije Miniatisa⁸ (*Πέτρα σκανδάλου*, Leipzig, 1718). Tu je knjigu Kanižličić vjerojatno čitao u latinskome prijevodu iz 1752. godine.⁹ Miniatisova propagandna knjiga o crkvenome raskolu pisana je kao odgovor na sve snažnije pritiske Katoličke crkve u osamnaestome stoljeću koja je svim snagama nastojala privesti pravoslavne kršćane u Monarhiji na uniju. Za razliku od Kanižličića, Miniatis piše znatno kraću knjigu, od 145 stranica.¹⁰

2. Konfesionalni (katolički) identitet i (pravoslavni) alteritet kao temeljno problemsko-istraživačko ishodište

Fenomenu konstituiranja konfesionalnih identiteta, kao i problemu konfesionalne drugosti, u ovome se radu pristupa uz primjenu imagološke analitičke metode koja podrazumijeva i osvrt na društveni kontekst, odnosno ovdje interkonfesionalne odnose u osamnaestostoljetnoj Slavoniji na relaciji katolici – pravoslavci. Iako se imagologija (Leerssen 2007: 17–32; Dukić 2009: 5–22), kao glavni teorijsko-metodološki okvir ovoga rada, dominantno bavi istraživanjem etničkih/nacionalnih predodžbi, njezin osnovni pristup i terminologija mogu se primijeniti i u istraživanju konfesionalnih predodžbi. Identitet i alteritet, odnosno autopredodžba ('mi') i heteropredodžba ('oni') u zrcalom su odnosu – svaka spomenuta predodžba određuje profil druge, ali i biva određena drugom što znači da je način viđenja Drugog uvelike kulturno determiniran.

⁷ *Najposli prignu me želja prinaučnoga Dubrovčanina, Ignatia Giorgi, opata melitenskoga: O da bi! piše on naši ljudi moje stope slidili; da domorodnim govorenjem, visoke nauke i znanja tomačeći, iliričkomu jeziku u mudroskupštinu vrata otvore.* (Kanižličić 1780: 176)

⁸ Ilija Miniatis (Elias Meniates, 1669–1714), grčki propovjednik i teolog, kerički i kalavritski episkop na Peloponezu. Studirao je u Veneciji gdje je ponajprije bio učitelj, propovjednik i tajnik metropolita, a kasnije je držao nastavu u Kefaleniji i Zakintosu. Godine 1703. bio je na diplomatskoj misiji u Beču, a nakon toga u Hierokeryxu u Konstantinopolu. Miniatis se često pozivao na grčke i latinske crkvene oce (Sv. Augustin), klasičnu filozofiju i latinsku skolastiku. (Podskalsky 1998: 101–102) Usp. i Vayanos 1998.

⁹ Miniatisovu knjigu na latinski prevode N. Mothonis i G. Kosicki *Lapis offendiculi...* (Breslau 1752) i izdaju je usporedno s grčkim tekstom. Vićentije Rakitić preveo je 1797. u manastiru Feneku, prema bečkome izdanju iz 1783., ovo djelo, naslovivši ga *Камень саблазна*, ali prijevod ostaje u rukopisu. Poslije je djelo preveo na srpski i tiskao ga 1847. u Novom Sadu karlovački paroh Pavle Nikolić, služeći se njemačkim prijevodom Jakova Kempera iz 1845. (Matić 1940: XXXV–XXXVII)

¹⁰ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rijetkosti dostupno je novosadsko izdanje iz 1847., Meniates, Elias. *Камен претиканија или Повест о почетку и причини раздјеленија грчешке и латинске цркве*, SIGN R III-8-535. U prvoj knjizi (*Прикљученија међу Игнатијем и Фотијем патријарсима константинополским* 3–77) Miniatis se detaljnije bavi događajima vezanim uz patrijarhe Ignacija i Focija, a taj dio zaključuje Saborom u Firenzi i padom Carigrada, uz molitvu da se Rimska crkva (rimokatolike naziva *Rimljani*), nadahnuta Svetim Duhom, sjedini s Pravoslavnom. U drugoj knjizi (*О претикателним востросима* 78–145) Miniatis raspravlja o pet spornih točaka prema kojima se pravoslavci razlikuju od rimokatolika, napominjući da je tako i u njegovo vrijeme.

Da bi se jasnije otkrilo kako se uistinu oblikuje kolektivni identitet u Kanižličevu tekstu, ili, drugim riječima, tko su to 'mi' u njegovu tekstu, potrebno je (osim poznavanja činjenica životopisa, tzv. 'objektivnog identiteta'), uzeti u obzir i poziciju iz koje autor piše. Kanižlić piše *Kamen* iz pozicije rimokatolika, isusovca u osamnaestostoljetnoj Slavoniji u kojoj žive pravoslavni kršćani koji su emigrirali s osmanlijskoga područja još 1690. i nakon mira u Srijemskim Karlovcima (1699), a pod vodstvom pečkoga patrijarha Arsenija III. Crnojevića. Dolaskom pravoslavnih kršćana na prostor Habsburške Monarhije (prostor Hrvatske i Ugarske), započinju i sukobi starješina pravoslavnih kršćana (osobito patrijarha Crnojevića) s katoličkim klerom. Tome nikako ne pridonosi odnos politike Bečkoga dvora prema uniji. Austrija naime podupire Pravoslavnu crkvu jer caru Leopoldu I. odgovara pomoć krajišnika u borbi protiv Turaka. Takva diplomatska politika odgovarala je i Mariji Tereziji jer u 18. stoljeću austrijskom saveznicom postaje Rusija, pa je u interesu saveza dviju država bilo očuvanje prava pravoslavnih krajišnika koja su im dana privilegijama. (Kudelić 2007: 487) Zbog svega navedenog provedba unije u 18. stoljeću postaje otežana, a sukobi su sve češći. Iz takve se pozicije dakle oblikuje kolektivni (katolički) identitet, odnosno 'mi Latini'. Takvo 'mi', koje autor naziva pogrdnim terminom *Latini*, kojim se pak koristi pravoslavni Drugi, toliko je prijateljski raspoloženo prema svojoj pravoslavnoj braći Slavenima (pravoslavcima u Monarhiji) da mu ta identifikacija uopće ne smeta pa je autor namjerno koristi u propagandne svrhe. S druge pak strane, 'mi Latini' ima i šire značenje – 'mi pravovjerni', pripadnici univerzalne Katoličke crkve. Definicijom pravovjernih, na samome početku djela, pojašnjava se dakle autopredodžba (pozicija 'mi'), ali i heteropredodžba (Drugi). Jasno je stoga da su pravovjerni (osim, dakako, *Latina*) i Grci koji su ujedinjeni s Katoličkom crkvom (Grci prije raskola i grkokatolici).

Kao temeljni ideologem u tvorbi konfesionalnog (odnosno kršćanskog, katoličkog) identiteta, kojemu su podređene predodžbe o Drugome, može se stoga izdvojiti onaj o univerzalnosti i apsolutnosti Katoličke crkve i vjere izvan koje nema spasenja: *Crkva Rimska jest jedno ogledalo i izgled ostalih Crkva koja kada što odluči, valja da neganuto uvik ostane.* (Kanižlić 1780: 430) Iz toga proizlazi i prethodno spomenuta, temeljna autorova podjela primjenjiva i na ostale hrvatske kontroverzističke tekstove: pravovjerni su katolici, stari grčki oci prije raskola i grkokatolici, dok su pravoslavni Grci, ali i pravoslavni Slaveni na strani *odmetnika*. Iako su pravoslavni Slaveni svojom konfesionalnom pripadnošću svrstani uz bok s Grcima *odmetnicima*, vrednovani su ambivalentno, no uglavnom dominantno pozitivno. Takvo se vrednovanje, osim kod Kanižlića, može uočiti i u ostalim polemičkim tekstovima, počevši još od Pejkićeva *Zrcala istine Crkve Istočne i Zapadne* (1716), preko Mulihovala kontroverzijskog katekizma *Zrcalo pravedno* (1742), ali i onih slavonskih franjevac (Bačić, Vilov, Pavić) koji su, kao i Mulihov, pisani uglavnom prema katekizamskoj tradiciji po uzoru na Petra Kanizija i Roberta Bellarmina. Slavenofilsku poziciju Kanižlić otkriva odmah na početku *Kamena*, odnosno na kraju uvoda (*Ulazak u iziskivanje kamena pravoga*), kada napominje da, odgovarajući Miniatisu, ne želi uvrijediti ostale nasljednike grčkoga zakona, odnosno slavenske (pravoslavne) narode:

Ufam se pako da ja odgovarajući Menijati, neću uvriditi ostale naslidnike zakona grčkoga, kakono su Slavonci [vjerojatno (grko)katolički krajišnici, op. G.Š.], Srbliji, Rošnjaci [Ukrajinci, op. G.Š.] i Moskovi. Poljubljena braćo moja! Niste vi niste ni rodod, ni jezikom, ni ćudod Grci, suprot kojima pišem, nego jeste plemeniti list slavne Ilirijanske gore. Daleko je to od odluke pera moga, da bi se ja š njime Grke koji vas zavedoše, a kamoli vas usudio uvriditi. Spominam se od one beside sada, koju sam od nikojih iz među vas ćuo: Bog ubio onoga, koji nas je rastavio. (ibid.: b2)¹¹

Pravoslavne Grke odmetnike Kanižlić je okarakterizirao vrlo ironičnim pojmovnikom. Nasuprot *razumnim Grcima* (ibid.: 229), odnosno *unijatima* ili *starim mudrim Grcima* (ibid.: a3), oni su *raskolnici*, *odilnici* (ibid.: 271), *odstupnici* (ibid.: 755), *razložci focijanski* (ibid.: 191), *Grci focijanci* (ibid.: 192), *focijanska četa* ili *izrodni sinovi starine grčke* (ibid.: 436), *krivovjerci raskolnici* (ibid.: 672), *novi Grci focijanci* (ibid.: 714) i *šizmatici* (ibid.: 321). Kao glavne krivce za crkveni raskol Kanižlić izdvaja carigradske patrijarhe Focija I. (820–891 i 898) i Mihaela I. Cerularija (1000–1059) te efeškog metropolita Marka (1392/93–1445). Najviše prostora Kanižlić posvećuje upravo Fociju koji je apostrofiran kao prvi *kamen velike smutnje* i glavni krivac za crkveni raskol. U čak deset prigovora koje Focije iznosi protiv *Latina*, a koji već sadrže četiri ključne dogmatske razlike između Istočne i Zapadne crkve (*Filioque*, posvećenje u (bes)kvasnom kruhu, nauk o čistilištu, primat rimskog biskupa), spomenuti je carigradski patrijarh zapravo prvi ozbiljnije prozvao katolike zbog brojnih zabluda. Iako do konačnoga crkvenog raskola dolazi u vrijeme bizantskoga patrijarha Mihaela Cerularija, 1054. godine, sličnih je pokušaja bilo i mnogo ranije. Prvi takav pokušaj, poznatiji pod nazivom „akacijevski raskol” (Beck 1995: 407) dogodio se u 5. stoljeću, a drugi u vrijeme Focija u 9. stoljeću, tzv. *focijevski raskol*. (Beck 2001: 194) Konačni se raskol u Kanižlića, kao i u ostalih katoličkih kontroverzista, tumači dakle kao uzročno-posljedični niz koji, doduše, počinje s carigradskim patrijarhom Akacijem (471–489), ali kulminira te poprima šire i konkretnije razmjere tek u razdoblju Focijeva patrijarhata. Pišući o spornome patrijarhu, Kanižlić napominje da se poziva na Simeona logoteta,¹² Carigradanina i svjetovnoga ćovjeka, *visoka plemena i razuma* (Kanižlić 1780: 5), koji je dobro poznao Focija. Svoju karakterizaciju Focija Kanižlić proširuje i iznimno aksiološki obojenim, pejorativnim pojmovnikom (*krvnička carigradska aždaja*, ibid.: 130; *poglavica od razbojnika*, ibid.: 278; *tavni Lucifer*, ibid.: 299) koji kulminira u sarkastičnoj nadgrobnici Fociju u kojoj je ovaj patrijarh već sasvim sotoniziran (*zmijurina, nakaza*, ibid.: 426–428). Najizraženija konfesionalna isključivost u Kanižličevu je *Kamenu* (kao uostalom i u djelima spomenutih

¹¹ Kanižlićev je uvod vrlo sličan Kaćićevu proznome dijelu na kraju pjesme broj 45 iz drugod izdanja *Razgovora ugodnog naroda slovinskog* (1759) u kojemu autor naglašava da ne želi vrijeđati *slovinske riščane*. Da te podudarnosti možda nisu sasvim slučajne, pokazuje i podatak koji iznosi Josip Bratulić o Požeškom isusovaćkom kolegiju koji je u svojoj knjižnici imao Kaćićev *Razgovor*, u katalog upisan latinski kao *Historae et cantilenaee de heroibus Illyricis*. (Bratulić 2007: 184)

¹² Simeon Metafrast, logotet iz 10. stoljeća. Protumaćio je stare i nejasne biografije svetih (zbirka dobiva naslov *Metafrast*). Priredio je i zbirku moralnih izreka *Svetog Bazilija Velikog* i brojne druge. (Vuković 2002: 1743)

katoličkih polemičara) usmjerena prema pravoslavnim Grcima, ali i Turcima (*pogan muhamedska nevira*, *ibid.*: 846–847; Turci kao kazna Božja Grcima za raskol: „*Od ovuda vuci, od onuda Turci.*”, *ibid.*: 835), Židovima (*Čifutima*), protestantima (*luterani, kalvini*) te ostalim kršćanskim zajednicama izvan Katoličke crkve koje su atribuirane kao *heretičke* (husiti, *nestorijani, macedonijani, arijani* i dr.). To se može tumačiti i nasljedovanjem preskriptivnih posttridentskih poetičkih modela, odnosno utjecajem katoličke obnove kao procesa dugoga trajanja.¹³ Pitanje odnosa s pravoslavnim kršćanima postaje stoga samo jedan od sastavnih dijelova programa katoličke obnove koji je bio aktualan ponajprije u 18. st. Ta se interkonfesionalna dimenzija (pridobivanje pravoslavnih *shizmatika*), kao i antiosmanska sastavnica sedamnaestostoljetnog *reformnokatoličkog ilirizma* (Blažević 2008: 152–271)¹⁴ mogu dakle uočiti i u Kanižličevu *Kamenu*. Naime još je u prvoj polovini 18. stoljeća osloboditi pravoslavce od Turaka bila dobra pretpostavka njihova pristupa uniji.

Iz suodnosa spomenutih autopredodžbi (‘mi Latini’) i heteropredodžbi (pravoslavni Grci i Slaveni) u Kanižličevu tekstu jasno se razabire autorovo ideološko polazište i ideološka opcija kojoj su podređene predodžbe o Drugome. Kanižličeva predodžba o Drugome i njegovo vrednovanje Drugoga proizlazi dakle iz katoličkoga vrijednosnog sustava slavonskih isusovaca koji su u 18. stoljeću posvećeni „problemu pravoslavnih” doseljenika, odnosno njihovu privođenju uniji.

3. Zašto su pravoslavni kršćani (Grci i Slaveni) u Kanižličevu *Kamenu* (1780) različito vrednovani?

U četrnaestome poglavlju jedanaestoga i ujedno posljednjega dijela *Kamena*, naslovljenom „Stanje Crkve od naslidbe grčke pod visoko-slavnom apoštolskom mađarskom krunom”, Kanižličić se pozabavio određenim fenomenima koji su izbili na površinu povijesti već krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Habsburška Monarhija pobjednički je izišla iz Velikoga bečkoga rata (1683–1699) s Osmanlijama. Uslijedilo je razdoblje stvaranja novih i integriranja starih društvenih zajednica i institucionalnih okvira. Gorućim se, među ostalim, pokazalo pitanje crkvenoga sjedinjenja pravoslavnih vjernika s Katoličkom crkvom u smislu njihove potpune integracije zacrtane u apostol-

¹³ Kontinuitet sa sedamnaestostoljetnom polemikom literaturom pokazuje i neposredan utjecaj isusovca Jurja Habdelića (*Prvi oca našeg Adama greh*, 1674) na Mulihov (Galinec 1933/34: 46) i posredno na Kanižličev rad.

¹⁴ Zrinka Blažević razlikuje tri varijante sedamnaestostoljetnog ilirizma: *reformnokatolički, staleški i protonacionalni*. Autorica pritom naglašava kako navedena tipologija ima tek relativnu vrijednost heurističkoga modela (uspostavljenog u analitičke svrhe) jer je „sedamnaestostoljetni ilirski ideologem izrazito dinamičan i transgresivan fenomen.” (Blažević 2008: 92) *Reformnokatolički ilirizam* Zrinka Blažević dijeli na nekoliko podtipova (interkonfesionalni, franjevački, kurijalno-habsburški, dalmatinski) i odlikuje ga visokim stupnjem ideološke elastičnosti i prilagodljivosti univerzalističkim političkim paradigmatima te naglašenom interkonfesionalnom dimenzijom. (*ibid.*) Na temelju klasifikacije generativnih elemenata „etničke zajednice” Anthonyja D. Smitha i „ilirske topologije” Reinharda Lauera autorica konstruira „topičku matricu ilirskog ideologema” koja se sastoji od sljedećih elemenata: zajedničko dravno podrijetlo, teritorijalna rasprostranjenost, jezično jedinstvo, nacionalna karakterologija, nacionalna geografija, nacionalne institucije, nacionalni heroji, nacionalni sveci. (*ibid.*: 89–90, 88–113)

skom pismu *Divinae Maiestatis Arbitrio* (1611) pape Pavla V. Budući da se pravoslavno stanovništvo tijekom ranoga novovjekovlja s različitih područja i na različite načine doseljavalo na teritorij Habsburške Monarhije u kojoj je do *Edikta o vjerskoj toleranciji među kršćanskim vjerama* (1781) katolicizam statusno bio iznad ostalih kršćanskih vjera, različito su pristupali željenoj integraciji u 'unijatstvo' s katolicima. Najveći se problem javio s nedavno doseljenim srpskim stanovništvom koje je u Velikome bečkome ratu jednim dijelom iznijelo teret pobjede nad Osmanlijama. Budući da se na njima kroz Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu jednim dijelom gradio granični vojni sustav Habsburške Monarhije, puno ih je teže bilo vjerski integrirati nego pravoslavno stanovništvo koje je bilo udaljeno od granice. Već na početku poglavlja Kanižlić vrlo jasno iznosi svoj stav (koji je uostalom i uvodno naznačio) – Bog je providio apostola i državama u Kraljevstvu Mađarskome koje ne toliko od zloće, koliko od neumitnosti slidile su zabludjenja grčka. (Kanižlić 1780: 884) Jasno je da Kanižlić ovdje piše o pravoslavnom kršćanskom puku koji se nakon tzv. Velike seobe Srba (1690), uglavnom s kosovskoga područja, i mira u Srijemskim Karlovcima (1699) doselio na prostor južne Ugarske (Vojvodine) i Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Spomenuti apostol za države u Mađarskome Kraljevstvu bio je Leopold (Karlo) Kolonić (1631–1707), kardinal, kaločki i ostrogonski nadbiskup te ugarski primas, *neumrle fale pridostojan, priuzvišeni arcibiskup velika srca* (ibid.: 884) koji je nastojao puk koji slijedi grčke zablude obratiti na pravu vjeru.

Drugi u Kanižličevu tekstu ovdje su dakle i pravoslavni kršćani u Monarhiji, lišeni tereta krivnje koju nose Grci pa je (hetero) predodžba o njima prilično pozitivna. I oni su, kao prethodno Bugari, Rusi i Ukrajinci o kojima je Kanižlić također pisao (ibid.: 144–157, 470–486), samo žrtve grčkih zabluda. Ipak, opisujući težak posao kardinala Kolonića, Kanižlić daje i živu sliku zapuštenoga, tvrdoglavoga (srpskoga) pravoslavnoga puka, čime slikovito ocrtava karakter navedenog kolektiviteta:

Znadijaše da je puk neumitan i kao divji; da je okorita srca; da i na ime ujedinjenih razjidi se govoreći: ja ću u onoj viri živiti i umrti u kojoj sam se rodio: kako naši stari, tako i mi: ajdete sveštenikom našim, š njima se inadite; a sveštenici budući maloumni, neće se u razgovor pustiti. Zaludu će dakle trud biti, pače bojati se jest, da se u tolikomu mložtvu buna ne zametne. (ibid.: 884)

Takvi pučki argumenti protiv unije, koje ovdje Kanižlić spominje vezano uz pravoslavne (Srbe) u Monarhiji, standardni su topisi koji se javljaju i kod ostalih (slavonskih) katoličkih polemičara.¹⁵ Može se stoga zaključiti kako Kanižlić na tragu svojih franjevačkih prethodnika kontroverzista (i, dakako, subrata Muliha) o pravoslavnim kršćanima piše donekle slično – uz nezaobilaznu kritiku, no ipak dominantno pozitivno.¹⁶ Na samome

¹⁵ Osim kod Muliha, slični se argumenti mogu uočiti i kod slavonskih franjevaca – Antuna Bačića (*Istina katoličanska*, 1732), Stjepana Vilova (*Razgovor prijateljski među kršćaninom i rišćaninom*, 1736; *Kratak i krotak razgovor među kršćaninom i rišćaninom*, 1741) i Emerika Pavića (*Ručna knjižica*, 1769).

¹⁶ Dragutin Prohaska napominje kako su neki franjevci Bosne Srebrene (Stjepan Markovac Margitić iz Jajca i Stjepan Badrić iz Šibenika) i prije slavonskih franjevaca pozitivno pisali o domaćim pravoslavcima, a glavnu krivnju pripisivali pravoslavnim Grcima. (Prohaska 1911: 130–132)

kraju, u *Ponukovanju osobitom* (ibid.: 899–907), autor se konačno obraća glavnim adresatima, pravoslavnim kršćanima u Monarhiji (kleru i svjetovnjacima):

Dovršivši govorenje moje najposljednje s narodom grčkim, dopušteno će mi biti da, tako rekavši, na svrhi svrhe upravim pero i govorenje moje k vami od obodvojege stanja prisvitla pripoštovana gospodo, časni igumani, kaluđeri, sveštenici i ostali svoga nazivka pridostojni, koji ste od grčkoga zakona neujedinjeni. (ibid.: 899)

Bez negativnih aksioloških atribucija, Kanižlić se potencijalnim pravoslavnim čitateljima obraća vrlo prijateljski nazivajući ih – *prisvitla, pripoštovana gospodo, poljubljeni u Isukrstu oci i braćo, koje pod primilostivim vladanjem prislavne, primoguće austrijske kuće živite.* (ibid.: 900) Uspoređujući ih s Grcima pod osmanlijskom okupacijom, Kanižlić im naglašava koliko su oni zapravo sretni jer imaju priliku uživati sva dobročinstva austrijskih vladara. Cara Josipa II.¹⁷ autor spominje samo usputno (jer je *poznana blagost i ljubeznivost pram vami prisjajnoga cesara Josipa Drugoga*, ibid.), dok caricu Mariju Tereziju neizmerno hvali – *latinska Pulherija,*¹⁸ i *što sviju kralja na svitu i kraljica ime slavom nadsiva, kraljica apoštolska, bogomila Marija Teresija.* (ibid.) Za neuspjelo širenje unije među pravoslavnim kršćanima u Monarhiji Kanižlić, simptomatično, opet okrivljuje jednog Grka. Riječ je o Sofroniju Podgoričaninu, slavonskom, odnosno pakračkom episkopu kojeg je 1705. posvetio patrijarh Arsenije III. Crnojević, utvrdivši tako pakračko vladništvo (Radonić 1950: 457) čime je Sofronije zapravo zauzeo unijatsku biskupiju Petra Ljubibratića. (Kudelić 2007: 422) Kanižlić naime Sofronija izrazito negativno aksiološki atribuirao i naziva ga *kurjak grčki.* (Kanižlić 1780: 887)

Osim dominantnih kršćansko-katoličkih, antigričkih i slavenofilskih ideologema (uz one antiturske i antižidovske), u *Kamenu* su dakle prepoznatljivi još i oni prohabsburški. Kanižličevo se slavenofilstvo može tumačiti i kao odjek *reformnokatoličkog ilirizma* koji je u 17. stoljeću uglavnom bio određen opasnošću od Osmanlija i nastojanjem Katoličke crkve oko sjedinjenja katolika i pravoslavaca, dok se pozivanje na uniju u prijateljskome ozračju može pokušati objasniti i nastojanjem oko zbližavanja unijatskoga usmjerenja službene katoličke hijerarhije s vanjskopolitičkim interesima Monarhije te, sukladno tome, položajem pravoslavnih krajišnika u Vojnoj krajini. Nije stoga slučajno što Kanižlić pohvalno piše o kardinalu Koloniću, Leopoldu I., Mariji Tereziji pa i Josipu II. Čini se dakle kako je ovdje riječ o ciljanome izboru polemičke metode kojom se Kanižlić (kao i ostali kontroverzisti u 18. stoljeću) služi kako bi na prijateljski način, a prebacivanjem odgovornosti ponajprije na pravoslavne Grke, nastojao pridobiti pravoslavne kršćane u Monarhiji na uniju. Ne može se isključiti da je na tako izrazito negativno vrednovanje pravoslavnih

¹⁷ Dejan Medaković navodi podatak da je tijekom vladavine Marije Terezije ukinuto 11 manjih i 3 velika srpska manastira, a nijedan katolički, dok je tijekom vladavine Josipa II. ukinuto 738 katoličkih, a nijedan srpski manastir što autor uzima kao svjedočanstvo careve popularnosti koja je kod Srba „narasla do istinskog vladarskog kulta”. (Medaković 2005: 102)

¹⁸ Pulherija (Pulcheria, St., 399–453), bizantska carica, sestra cara Teodozija II. Bila je snažna protivnica nestorijanizma pa joj zbog toga pismo zahvale šalje Sveti Ćiril Aleksandrijski. Pulherija i Marcijan sazvali su Četvrti ekumenski sabor u Kalcedonu (451). (Dennis 2002: 815)

Grka u Kanižličevu *Kamenu* mogla utjecati i sve izraženija dominacija carigradskih patrijarha nad pravoslavicima pod Osmanlijama u prvoj polovini 18. stoljeća. Grčki je kler ujedno bio i glavni protivnik unije među pravoslavicima u Osmanskome Carstvu. Taj porast grčkoga utjecaja, koji se intenzivira u drugoj polovini 18. stoljeća, rezultirat će i sve nepovoljnijim položajem pečkoga patrijarha, a zbog sudjelovanja u Bečkome ratu i suradnje s kršćanskom neprijateljskom vojskom pečke je patrijarhe okrivljavao sultanov dvor. Posljedica takvoga utjecaja bilo je postavljanje Grka na položaj pečkoga patrijarha, a konačno i ukidanje Pečke patrijaršije 1766. godine. (Bogović 1982: 87) Pravoslavni su Grci dakle u Kanižličevu *Kamenu* vrednovani izrazito negativno – kao glavni krivci za crkveni raskol, a onda i razdor među kršćanskom (slavenskom) braćom. Na temelju tako negativnog vrednovanja Grka može se doći do zaključka da se, uz Osmanlije, i pravoslavni Grci nastoje u hrvatskim katoličkim (franjevačkim i isusovačkim) kontroverzističkim tekstovima (Bačić, Vilov, Pavić, Mulihi i ovdje Kanižlič) okarakterizirati kao opasni vjerski(!) neprijatelji i katolika i pravoslavnih kršćana (Slavena) u Monarhiji. Bacanje glavne krivnje na pravoslavne Grke *odmetnike* postaje tako prepoznatljiv postupak u djelima hrvatske osamnaestostoljetne kontroverzistike čiji je paradigmatički primjer upravo Kanižličeva rasprava.¹⁹

Izvori i literatura

Izvori

Bachich, Antun (1732) *Istina katolicsanska iliti Skazagnie upravgliegnia spašonofnoga Xitka Karštianskoga. S zabillixegniem Zablugiegnia Garfckoga odmetništva, illiti Garcskié Erexiáh, ú koiefu nefrichno upali, odkadfuše od Rimské Czarkvé oddilili. Sve izvagieno iz svetoga Pjŕfma, iz naukah fvetie Otaczah, i razliky Kgnigah, sloxeno ú iezik Illiricky, i ná fvitloft dato po oczu Frá Antunu Bachichiu Réda malé Bratié obsluxitegliáh S.O. Franceska, Provinczié Sreberno-Bofanské, Gvardianu ú Budjmu. Prikazana priuzvifcenomu velicsanftvu Gofpodina Gřña. Emerika Estherhazy, Rimskoga Czefarftva Principa: Vlastelina od Galanthè: Primata Kraglieftva, i Arkibiskupa Oftrogonskoga. Godinè M. DCC. XXXII. Z dopusctegniem Starifcinah.* U Budimu kod Ivana Giurgia Nottenstein.

Kačić Miošić, Andrija (1942) *Razgovor ugodni naroda slovinskoga.* SPH, knj. 27, priredio Tomo Matić, HAZU, Zagreb.

¹⁹ U predgovoru (*Bogoljubni štioče*, napisan 1757) molitvenika *Primogući i srđce nadvladajući uzroci...za ljubiti Gospodina Isukrsta* (1760) Kanižlič o pravoslavnim kršćanima u Monarhiji (*Vlasima*) piše vrlo kritično. Takvim je stavom autor nastojao upozoriti na razlike između katolika (katoličkih krajišnika, vjerojatno katoličkih starosjedilaca Slavonaca) i pravoslavnih *Raca* koji *slovinski jezik* atribuiraju kao plemenski *racki*, zanemarujući tako njegovu općost. Budući da se Kanižlič u molitveniku obraća ponajprije katoličkim krajišnicima koji su težili povlašćenome položaju kao i pravoslavni krajišnici, inzistiranje na razlikama, a ne sličnostima što se uvijek naglašava kada se pravoslavne kršćane poziva na uniju, vjerojatno je motivirano prijelazima katoličkih krajišnika u Vojnoj krajini na pravoslavlje, ali i mješovitim brakovima. Da ti prijelazi možda i nisu bili tako rijetki, pokazuje Propagandina odluka 5. srpnja 1729. o zabrani sudjelovanja katolika u bogoslužju s pravoslavicima. (Kudelić 2007: 94)

- Kanislich, Antun (1760) *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci S-Kripoftnimih Podpomochmah za Lyubiti Gofpodina Isukarsta Spasitelya Nascega. Sa fvim fardcem, fa fvom dufcom, i sa svom jakoftju. Najprije u Francuski, posli u Nimacski Jezik na fvitlo dati; a sada u Illyricski, illiti Slavonski prinesceni, i s-razlicsitima Naucih, i Pripoviftma, illiti Izgledih uzmxoxani, i obilatje iftomacseni. Po Antunu Kanislichu Druxbe Isusove Misniku. Pritiskano u Zagrebu od Cajetana Franc. Härl.*
- Kanislich, Antun (1780) *Kamen pravi smutnye velike illiti pocsetak, i uzrok istiniti rastavlyenya Cerkve Istocsne od Zapadne, po mlogo posctovanomu gospodinu Antunu Kanislichu nyihove Excellencije prisvitloga gospod. biskupa zagrebacskoga Svete Stolice u Poxegi naregyene visce od dvadeset godinah consistorialu nigdasacnye pako Druxbe Isusove misniku jurve pokoinomu, za xivota obilato ispisan. S blagodarnostjom pako uzviscene i prisvitle Kralyevske Magyarske komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta.*
- Meniates, Elias (1847) *Камен претиканија или Повест о почетку и причици разделенија греческе и латинске цркве*, от Павла Николич, Пароха Карловачког. У Новм Саду 1847. [*Kamen pretykanija ili Povest o početku i pričiny razdelenija grečeske i latinske crkve. Novi Sad, 1847*].
- Mulih, Juraj (1742) *Zerczalo pravedno gdisze ima isztinito izpiszanye kada, kako, i zasto Gerchkoga zakona Lyudi, iliti kako nekoji govore Hrisztjani, Od Sztare Kerfchanfzke Katholichanfzke Czirkve, I od Rimszkoga pape Z-velikem fzvojem Kvarom jezzu odftzupili. I kamobi opet lafzno, a fzebi velle korifztno, mogli prifzftzupiti. I ovak na pravi put zvelichenya fztzupiti. Zato, i k-tomu na pomoch ovo zkupa je fzlofeno, i lyubleno razdeleno. Stampano u Zagrebu.*
- Pavich, Emerik (1769) *Rucsna knjixica, za utiloviti u Zakon Katolicfanski obrachenike; za narediti, i na frichno priminutje dovesti bolesnike, i na smert ofugjene; i za privefti na fpafohoffni Zakon razdvojnike. Xupnikom, i oftalima Duhovnim Naftojnikom, a i iftima pravovirnimama Domachinom veoma korifstna; Upisana po jednomu Sinu S. FRANE, Derxave S. JVANA od CAPISTRANA, S dopufftenjem Stareffinah. U PESSTI SA SLOVI EITZENBERGERovi.*
- Vilov, Stjepan (1736) *Razgovor priateljski megju Kerftianinom i Rifftianinom pod imenom Franceska i Theodora nad plemenitim i ugodnim nazivanjem fadaffnjim Fahljen Isus. Ucfjnjen i sloxen od iednoga Mifnika, Reda Svetoga Franceska Provincie Bofanske. Budim.*
- Vilov, Stjepan (1741) *Kratak i krotak razgovor megju Kerftianinom i Rifftianinom pod imenom Franceska i Theodora. Sverhu onnii obicfainii megju Rifftiani ricftii u koioisamse viri rodio, u onnoichu i umerti. Budim.*

Literatura

- Beck, Hans-Georg (1995) „Henotikon i akakijevski raskol”, *Velika povijest crkve* II, sv. XIX, ur. Hubert Jedin, prev. Vjekoslav Bajsić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 407–418.

- Beck, Hans-Georg (2001) „Bizantska crkva u vrijeme focijevskog raskola”, *Velika povijest crkve* III, ur. Hubert Jedin, prev. Josip Ritig, Leo Držić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 194–213.
- Belić, Miljenko (1977) „Antun Kanižlić (1699–1777). Uz dvjestagodišnjicu njegove smrti”, *Obnovljeni život*, vol. 32, no. 4, 299–332. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=86892 (posjet 23. rujna 2016).
- Belić, Predrag (1992) „Isusovci kontroverzisti u Hrvata 18. stoljeća”, *Isusovci u Hrvata*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija „Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata”, ur. Vladimir Horvat, Zagreb, 158–168.
- Blažević, Zrinka (2008) *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb.
- Bogović, Mile (1982) *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bratulić, Josip (2007) „Andrija Kačić Miošić i počeci nacionalnih preporoda južnoslavenskih naroda”, *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*, Zagreb, 181–188.
- Dennis, G.T. (2002) „Pulcheria, St.”, *New Catholic Encyclopedia* 11 (Pau-Red). The Catholic University of America. Washington D.C., 815.
- Dukić, Davor (2009) „Predgovor: O imagologiji”, *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb, 5–22.
- Fancev, Franjo (1922) „Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća. Antun Kanižlić”, *Jugoslavenska njiva* I, god. 5, 365–380.
- Fuček, Ivan (2003) „Teologija u XVIII. stoljeću”, *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*. Sv. 3. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII–XVIII st.), HAZU, AGM, ŠK, Zagreb, 365–377.
- Galinec, Franjo (1933/1934) „Juraj Habdelić kao književni ugled i izvor Mulihov”, *Nastavni vjesnik*, knj. XVII, 39–46.
- Georgijević, Krešimir (1969) *Hrvatska književnost od 16. do 18. st. u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Hall, Stuart (2006) „Kome treba identitet?”, *Politika teorije*, zbornik rasprava iz kulturalnih studija, ur. Dean Duda, prev. Sandra Veljković, Zagreb, 357–374.
- Korade, Mijo (2007) „Antun Kanižlić, vjerski i kulturni obnovitelj požeškog kraja”, *U službenju Božjem narodu*. Zbornik radova u čast msgr. dr. Antuna Škvorčevića, ur. Josip Baričević, Tomislav Ivančić et al., Požega, 546–560.
- Korade, Mijo, Dejan Pernjak (2015) „Hrvatski isusovački misionari i pokušaji unije s pravoslavnima od 16. do 19. stoljeća”, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XVII, br. 1, 40–56. hrcak.srce.hr/file/220933 (posjet 1. rujna 2016).
- Kravar, Zoran (1993) „Barok u slavonskoj književnosti”, *Nakon godine MDC: studije o književnom baroku i dodirnim temama*, MH, Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 126–160.

- Kudelić, Zlatko (2007) *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611–1755)*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Ladić, Zoran (1992) „Studenti iz Hrvatske na sveučilištima u Grazu i Trnavi potkraj 16. i u 17. st.”, *Isusovci u Hrvata*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija „Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata”, ur. Vladimir Horvat, Zagreb, 244–254.
- Leerssen, Joep (2007) „Imagology: History and method”, *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*, ur. Manfred Beller i Joep Leerssen, Amsterdam–New York, 17–32.
- Matić, Tomo (1940) „Život i rad Antuna Kanižlića”, *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, SPH knj. 26, JAZU, Zagreb, XIII–XLI.
- Matić, Tomo (1945) *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, knjiga XLI., HAZU, Zagreb.
- Medaković, Dejan (2005) *Josif II. i Srbi*, Prometej, Novi Sad.
- Peić, Matko (1972) „Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižlića (1699–1777)”, *RAD JAZU*, br. 365, Zagreb, 5–133.
- Podskalsky, Gerhard (1998) „Meniates, Elias”, *Lexikon für Theologie und Kirche*. Siebter band (Maximilian bis Pazzi), Freiburg, Basel, Rom, Wien, Herder, 101–102.
- Potrebica, Filip (2001) „Požega tijekom prve polovice 18. stoljeća”, *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Požega, 135–150.
- Prohaska, Dragutin (1909) „Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić. Studija o baroku u našoj književnosti”, *RAD JAZU*, br. 178, Zagreb, 115–224.
- Prohaska, Dragutin (1911) *Kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina von den anfängen im XI. bis zur nationalen wiedergeburt im XIX. Jahrhundert*, Verlag der Buchhandlung Mirko Breyer, Zagreb.
- Radonić, Jovan (1950) *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Srpska akademija nauka, Beograd.
- Scherzer, Ivan (1895) „A. Kanižlića ‘Sv. Rozalija’ i ‘Kamen pravi smutnje’”, *Nastavni Vjesnik* III, 201–217.
- Tomić, Josip Eugen (1900) „Antun Kanižlić i njegovo doba”, *Narodne novine*, god. 66, br. 6, 1–2, br. 7, 1–2, br. 8, 1–2.
- Turčinović, Josip (1973) *Misionar Podunavlja. Krsto Pejkić (1665–1731)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Vanino, Miroslav (1934) „Antun Kanižlić. Biografski podaci”, *Vrela i prinosi*, 4, 84–93.
- Vanino, Miroslav (1969) *Isusovci i hrvatski narod*, knj. 1, Grafički zavod Hrvatske – Zagreb, Zagreb.
- Vayanos, Stylianos G. (1998) *Elias Meniates. Biography and Translation of his Sermons on Repentance and Confession*, Brookline, Massachusetts.

- Vončina, Josip (1975) „Jezik Antuna Kanižlića”, *RAD JAZU*, br. 368, Zagreb, 5–172.
- Vuković, Sava (2002) „Simeon Metafrast, logotet”, *Enciklopedija pravoslavlja*, knj. 3 (P–Š), „Savremena administracija”, Beograd, 1743.
- Zečević, Divna (1997) „The polemical popular literary edifying text by Antun Kanižlić about Focius as the cause of the church schism, in the book: *The real stumbling-block of the great discord* (Osijek 1780)”, *Narodna umjetnost*, 34/1, 179–200.

SUMMARY

Goranka Šutalo

ORTHODOX CHRISTIANS AS THE (CONFESSIONAL) OTHER IN KANIŽLIĆ'S CHURCH HISTORY AND THEOLOGICAL TREATISE *KAMEN PRAVI SMUTNJE VELIKE* [THE REAL STUMBLING-BLOCK OF THE GREAT DISCORD] (OSIJEK, 1780)

With the help of application of the imagological analytical method on Kanižlić's controversial work *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780) this paper deals with the constitution of confessional (Catholic) identity and (Orthodox) alterity. Given the importance of the socio-historical context in the imagological analysis, the paper takes into account not only the history of literature, but also the history of culture. The paper therefore aims to shed light on the confessional Otherness through the analysis of the interrelation of auto-images and hetero-images between the Catholic and the Orthodox Christians in the 18th century, primarily in Slavonia. The main purpose of this paper is to investigate the way in which religious identity is formed, in other words, to “(re)construct” the bipolarity of identity and alterity through the interrelation between auto-images and hetero-images. Alterity (Otherness) is, therefore, perceived as a constituent of and a complementary concept to the concept of identity and is also defined by its opposite and inferior character in relation to identity. (Hall 2006: 357–374) The specificity of the research topic in this paper are identity differences – two confessional identities (Catholic and Orthodox) in the same political area, primarily that of the Habsburg Monarchy. The paper also seeks to explain a different evaluation of the Orthodox Greeks (highly negative, seen as the main culprits that brought about the Schism) and the Orthodox Serbs (the Grenzlers) in the Monarchy (ambivalent, but predominantly positive). On the basis of such a negative evaluation of Greeks, it can be concluded that there was an attempt in the Catholic polemics to portray the Orthodox Greeks, along with Ottomans, as dangerous religious enemies of the Catholics and Orthodox Christians (the Slavs) in the Monarchy. Laying the biggest blame on the Orthodox Greek *renegades* (who are arrogant, uncompromising and the main culprits who brought about the schism amongst Christian brothers) thus becomes a common procedure and probably a consciously chosen method in the Catholic religious polemics of the eighteenth century, whose main goal was to convince the Orthodox Christians to join the union.

Key words: *imagological analytical method; confessional (Catholic) identity vs. (Christian Orthodox) alterity; Antun Kanižlić; Croatian 18th-century controversial theology in national language; Orthodox Christians (Greeks and Slavs)*